

Székely Győző

Tankönyv a könyvespolcon

Mit kínálunk e rovatban?

Milyen könyvek kerüljenek a *Magiszter Könyvespolcára*? Miről tudósítanánk, és milyen témájú tanulmányok kerülnének rovatunkba? Terveink szerint elsősorban tankönyvek, *tanító könyvek*, amiből tanulhatunk és amiből taníthatunk. A „polcok címkézésekor” három szóra gondoltunk: *tankönyvelmélet*, *tankönyvkritika*, illetve *tankönyvtörténet*, tehát mindaz, ami a tankönyvkészítés és -használat hátterében áll, ahhoz fűződik.

Nem véletlenül történt a címszavak megválasztása. Mindhárom – az elmélet, a kritika és a történet is – részét képezi az oktatáskutatás nálunk még elhanyagolt ágának: a tankönyvkutatásnak. Ehhez még hozzá kell fűznünk, hogy elsősorban a romániai magyar nyelvű oktatás (magyar és román nyelven megjelenő) tankönyveit vennénk „górcső alá”, de nem csak azokat; szándékunkban áll kitekinteni a magyarországi közoktatási könyvek piacára, illetve állandó figyelemmel kísérni a román nyelvű oktatás számára készült tankönyveket.

Mindezek ma tervek, tankönyvszerkesztői vagy rovatvezetői álmok, sikeres megvalósításuk kulcsa a tanítók, tanárok és a könyvet használó diákok kezében van. Kétségtelen tény, hogy létezik egy többé-kevésbé önállóvá vált erdélyi magyar nyelvű tankönyvkiadás, mely számos elemében különbözik az anyaországbeli, illetve a más régiókbeli gyakorlattól, és különbözik a román tankönyvkiadástól is. A különbségek nemcsak az ismeretek mennyiségében, adagolásuk módjában, a könyv nyelvi-stiláris szerkezetében észlelhetők, bár ezek igen jelentősek, hanem a kisebbségi létből fakadó funkciókban is. Ilyen helyzetben, *ritkuló nyelvi közegben* (ahogy Péntek János tanár úr mondaná) a tankönyvnek többletfunkciói vannak. Aki pedig tankönyvírásra adja fejét (mondhatnánk: vetemedik), annak pontosan ismernie kell mind a többleteket, mind a sajátos helyzettel járó buktatókat is. A kutatás és kritika tehát alapvető szükséglet, amely alapos történeti és elméleti felkészültséget és ismereteket feltételez.

Bizonyára akad majd olyan jó szemű olvasó, aki az elhangzott, fenemód tudományosan tűnő bevezető után gyanakodni kezd: intelem ez a tanítóembernek, hogy mielőtt tankönyvet írna, gondolja meg kétszer is, nehogy a hályogkovács hibájába essék. Mert tankönyveink vannak, megírtak még mielőtt valamiféle elmélet ismertté vált volna, kutatás nélkül, csak úgy! És használják, használjuk őket, nemzedékek nőttek, nőnek fel velük, fiatalok, akik megállják a helyüket itt és tőlünk nyugatabbra egyaránt. Ez igaz, és mégsem igaz. A tankönyvek megújulásának együtt kell járnia oktatásunk megújulásával (a sokat emlegetett reformmal), a minőségre törekvéssel, a szép beszéd és a tiszta gondolat igényével. Faragnunk kell tehát a könyveket terhelő púpokból (joggal int erre Orbán Béla tanár úr), érthető magyar nyelvre kell fordítanunk a magyar szavak halmazából álló, értelmesnek tűnő szövegeket, meg kell értenünk, hogy a könyv csak akkor érheti el célját, úgy töltheti be funkcióját, ha olvasója örömmel veszi kézbe, jó társává válik tanulónak, tanárnak egyaránt. Ezért oly nehéz a szakszerű tankönyvbírálat, a felelősséget vállaló véleményezés, a tárgyyszerű kritika.

Megválthatja-e ez a rovat tankönyvkiadásunkat? Több és szebb könyv jut-e el majd az iskolába? Bizonyára nem, legalábbis nem rovatunknak köszönhetően. Fórumot azonban teremthetünk, és lényegében ez is a célunk. A könyvismertetések, kritikák és elemzések, az összehasonlító tanulmányok mellett helyet kell hogy kapjon a könyv iskolai (megjelenés utáni) „életének” a vizsgálata is, a „vizsgáztatók” pedig nemcsak tanárok lesznek, vagy nem elsősorban ők, hanem a diákok. És a diákok értékítélete talán rá fogja ébreszteni a tankönyvet író tanárokat, hogy munkájukat nem a szakmabelieknek, nem „vájtt fülű tudósoknak” írják, hanem gyermekeknek és tizenéves kamaszoknak.

A célok, szándékok ismertetése mellett mit nyújthatnánk olvasóinknak újdonsült rovatunkban? Ízelítőnek promenádra hívjuk: járjuk körül a tankönyv fogalmát, és idézzük föl történetének néhány érdekesebb állomását, már amennyi szűkös keretünkbe fér.

Mit tekinthetünk tankönyvnek?

Mielőtt e kérdésre választ adnánk, lépünk be egy képzeletbeli szobába, és vegyünk le egy könyvet a szoba falait befutó könyvespolcra. Lapozzuk föl!

„Egyszer volt, hol nem volt, még az Óperencián is túl, volt egy szegény ember, akinek semmi egyebe nem volt, csak egy szürke lova...”

Így, vagy ehhez hasonló módon kezdődtek azok a mesék, melyeket a szoba lakója – legyen ő újdonsült nagyapa – valamikor, talán ötven évvel ezelőtt oly szívesen hallgatott. Elképzelte a szegény embert, és maga előtt látta a szürke lovat is, mely sovány, kiálló bordájú gebe volt mindaddig, amíg valamely csoda folytán táltos paripává nem változott.

A mesélő hangját hamarosan fölváltották a betűk, a könyveket már maga forgatta, előbb csak Reich Károly rajzaihoz lapozott, majd megtörtént a csoda: a betűkből szavakat, a szavakból mondatokat rakott ki, a képeken pedig megmozdultak a mese szereplői, és a számtalan szegény ember és szegény asszony történetén valaki egy életre olvasóvá vált. Évtizedek múltán, ha kezébe veszi a már elsárgult lapú, féltve őrzött gyermekkori könyveit, a lapok közül újra fölrepül a dorozsmai varjú, és fölcsendül a körtemuzsika.

A mesék, történetek, majd később a regények és versek nemzedékek tanítóivá lettek, és e *tanító könyveket* bátran nevezhetjük tankönyveknek.

Az elmondottak alapján tankönyvként értelmezhetünk minden olyan könyvet, mely ismeretgyarapításra, értelmünk tágulására, emberi mivoltunk jobbítására szolgál. Ez talán a legszélesebb körű értelmezés. Adjuk meg a skála másik pólusát is, a tankönyvfogalom legszűkebbikét: csak az a könyv minősíthető tankönyvnek, amelyet a mindenkor oktatási minisztérium valamely engedélyeztetési, értékelési folyamat során *hivatalos iratban* (például miniszteri rendeletben) tankönyvnek minősít, azzá nyilvánít.

Az utóbbi meghatározás még ma is rossz emlékeket idéz föl a kelet-közép-európai diktatúrában felnőtt nemzedék tagjaiban, tanárban, szülőben egyaránt. Tagadhatatlan azonban, hogy szükség van egy tudományos meghatározásra is, mely magában foglalja a tankönyv oktatási folyamatban betöltött funkcióit. Lapozzuk föl dr. Karlovitz János tankönyvelméleti könyvét (*Tankönyv – elmélet és gyakorlat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2001.), és idézzünk néhányat az ott összegyűjtött meghatározások közül.

„Tankönyvnek nevezzük azt a tanítást, illetve tanulást támogató könyvet, amely felöleli azokat az ismereteket a tudomány, az irodalom, művészet, ipar, kereskedelem stb. köréből, amelyeket el akarunk sajátítani, illetve

sajátíttatni...

A tankönyv rendszerint tanulást tételez fel, de vannak magántanulásra szánt tankönyvek is. A tankönyv az iskolában tárgyalt anyagnak begyakorlására, megtanulására szolgál.” (*Magyar Pedagógiai Lexikon*. II. kötet, 1934.)

„Olyan, az oktatás szolgálatában álló könyv, amely rendszerezett, érthető és fokozatosan előrehaladó formában egy tantárgy vagy szakterület anyagát tartalmazza, s amely ekképpen a szóban forgó tantárgy vagy szakterület tanítása vagy tanulása során az elsajátítandó ismeretek alapvető forrásaként alkalmazható.” (*Dictionary of Instructional Technology*. London, 1986.)

„A tankönyv lezárt, pontosan meghatározott didaktikai és metodikai koncepcióval rendelkező mű (célkitűzés, előrehaladás a tananyagban, tanítási eljárások), amelyben minden tanításhoz szükséges segédanyag megtalálható (olvasmányok, gyakorlatok, nyelvtani leírások, szótár stb.). A tankönyvcsomag ezzel szemben különféle különálló részekből áll.” (*Handbuch Fremdsprachenunterricht*, 3. Auflage, Tübingen und Basel, 1995.)

„Tankönyv: évszázadok óta a legismertebb, mindmáig legfontosabb, nyomtatott iskolai *taneszköz*, amely elsősorban a diákok tanulási tevékenységét hivatott segíteni, de fontos segédeszköz a pedagógusok számára is. *Tartalmi* vonatkozásban a tankönyv egy-egy *tantárgy tantervében* meghatározott, általában egy tanévre szóló tananyagát tartalmazza. (...) Módszertani szempontból a tankönyvre pedagógiai tudatosság, didaktikai apparátus használata, pszichológiai megalapozottság és módszertani kultúra jellemző, megformálására pedig a nyelvi-stiláris tisztaság, a világosság, a kommunikációs változatosság és összhang (szöveg és kép együtthatása), valamint az esztétikus, vonzó küllem.” (*Pedagógiai Lexikon*. III. kötet, Keraban Kiadó, Budapest, 1997.)

„A jó tankönyv motiváló hatású, megbízható ismereteket közvetít, egyszersmind vonzó, változatos és színes, ismeretterjesztő jellegű.” (*Didaktika. Elméleti alapok a tanítás tanulásához*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998.)

Zárjuk ezt a sort Comenius Ámos János intelmeivel, melyek az 1650. november 28-án, a Sárospataki Kollégiumban tartott bevezető beszédében hangzottak el.

„A tanulónak a könyvet az aranynál, gyöngynél többre kell becsülnie; éjjel-nappal kell forgatnia; belőlük a nemes tudomány virágporát gyűjtögetnie, s a maga műveltségének kaptárába kell behordania...”

O hát, ti könyvek, az emberi elmének juttatott isteni ajándék, az emlékezet és értelem nálatok nagyobbat nem kaphatott! A könyveket nem szeretni annyi, mint nem szeretni a bölcsességet, s a bölcsességet nem szeretni annyi, mint állatívá lenni; ez pedig gyalázása a Teremtőnek, ki azt akarja, hogy az ő képmása legyünk. Vigyázzunk tehát! Mivelhogy a könyvek révén sokan lesznek tudósa az iskolán kívül is; könyvek nélkül pedig senki nem lesz tudós még iskolában sem: ha szeretjük az iskolát, szeressük a könyveket, az iskolák lelkét is; amelyik iskolát nem élteik a könyvek, az halott.” (Jan Amos Komenský: *A könyvekről, az értelmi képzés fő eszközeiről*. Státni Pedagogické Nakladatelství – Tankönyvkiadó Vállalat, Prága – Budapest, 1970.)

A meghatározások majd mindegyike *könyvre* vonatkozik, ezt azonban ma sokan korszerűtlen eszköznek tekintik, és elektronikus tankönyvről, internetes kiadványokról, hálózati oktatási megoldásokról, e-learning-ről

beszélnek (*Tankönyvméleleti tanácskozás*. Tanos, Budapest, 2002.). Kétségtelen, hogy a következő évtizedekben a könyvespolcon, illetve a diák munkaasztalán egymás mellett találhatjuk majd a hagyományos (papírra nyomtatott) könyvet és az elektronikus hordozókról olvasható *tankönyvet* is.

Tankönyvhiány és korabeli tankönyvellátás

Fölvetődik a kérdés: lehet-e tankönyv nélkül tanítani? És lehet-e tanulni annak hiányában? Anyanyelvű oktatásunk története során, az elmúlt ötven évben számtalan esetben kezdtük tankönyv nélkül a tanévet, diákként is, tanárként is. Azok, akik a nyolcvanas években már tanítottak, bizonyára emlékeznek a tanévnyitó utáni első osztályfőnöki órára. Az iskola könyvtárosától vagy a tankönyvekkel foglalkozó pedagógus kollégától tantárgyanként átvettünk 8-10 tankönyvet, melyeket ki-ki saját belátása szerint osztott szét az osztály harminchat tanulója között (e sorok írója sorsolással próbált „egyenlő tanulási esélyt” biztosítani diákjai számára). Az „ingyenes tankönyv” sokszor csak jól hangzó oktatáspolitikai ígéret maradt, a tankönyvpiac hiánya pedig nemcsak könyvhiányos helyzetet teremtett, hanem hosszú távon kihatott a tankönyvek és rajtuk keresztül az oktatás minőségére is. De hogyan sikerült tankönyvet használni a könyvnyomtatás feltalálása előtt?

A ma már több mint ezer éves magyar oktatástörténet szorosan összefonódik a tankönyvhasználat történetével. Mészáros István tanár úr segítségével (*A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Budapest, 1989.) járjuk be e történet néhány fontosabb állomását.

Az első magyarországi tankönyvnyomtatás az 1010-es évekből származik: korabeli oklevél arról számol be, hogy a pécsi püspökség káptalani iskolájában *Priscianus* latin nyelvtanát használják. A mauretaniai Caesareában született (5. sz.) római grammatikus latin nyelvtant tanított Konstantinápolyban. A 18 kötetben megírt *Institutiones grammaticae* című fő művének összefoglalása (*Institutio de nomine et pronomine et verbo*) *Donatus* tankönyvei mellett a középkor legelterjedtebb nyelvkönyve volt. Ezt a könyvet a 6. századtól a 16. századig használták az európai iskolákban.

Az 1090-es évekből fennmaradt pannonhalmi kolostori könyvtárjegyzékben szerepel két példány *Donatus* elemi nyelvtanából és három kötet a *Cato* című, erkölcsi tartalmú gyakorlókönyvből. *Donatus Aurelius* (4. század, Róma) két tankönyvet írt, az ún. kis vagy elemi nyelvtant (*Ars minor*) és a haladók számára készült *Ars maior*-t. Az *Ars minor* időtálló voltát jelzi, hogy a könyvből tanuló kisdíjakokat még a 18. században is *donatistáknak* hívták. Bár a 17-18. században a kezdő tanulók latin nyelvtankönyvét *Donatusnak* nevezték, ezeknek a könyveknek már semmi közük nem volt az ókori grammatikushoz. (*Pedagógiai Lexikon*. Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1997.).

A *Donatus*hoz hasonlóan, a *Cato* tankönyveket is több évszázadon át használták az európai iskolákban. A kötet 150 ókori eredetű bölcs mondást tartalmazott. Mivel a műfaj az ókori itáliai iskolákban is honos volt, a középkori keresztény iskolákban használt tankönyveket *Marcus Porcius Cato*-ról, római moralistáról nevezték el.

A legrégebb (12. századi) olyan tankönyvünket, mely ma is kézbe vehető, Esztergomban őrzik. Ebben grammatikai, retorikai, illetve verses komputusz- (matematikai és csillagászati) szövegek olvashatók.

A 13-14. századból reánk maradt tankönyvek között található a középkor egyik meghatározó gondolkodója, *Anicius Manlius Torquatus Severinus Boëthius* (480 k. Róma, 524 Pávia) által megírt *De disciplina scholarium* című tankönyv is. Ennek megvételére kért dénárokat nagynénjétől Domokos, az esztergomi káptalani iskola diákja az 1363. január 28-án keltezett levelében. Sorait a széles körben ismert rimes közmondással zárta: „Szitával merít vizet az, aki tankönyv nélkül akar tanulni” (*Haurit aquam criba, qui discere sine libro*.)

De térjünk vissza egy rövid pillanatra *Boëthius*hoz. Íme, hogyan jellemzi őt *Fináczy Ernő* *A középkori nevelés* című könyvében:

„Semmi kétség, *Boëthius* e kornak legelső szelleme. Mint tudós, költő és szónok egyaránt kiváló, mint stilszta (modorossága dacára) kimagasló kortársai közül. Igazi filozófus, aki a lelki nagyság el nem évülő példáját adta, midőn a halál küszöbén is a bölcselkedés fenséges régióiban talált megnyugvást. Műveltségét Athénben szerezte, melynek egyetemén éveken át tanult bölcséletet és matematikát. Ezt a nagy tudományát és a görög nyelvben való ritka jártasságát római hazája javára igyekezett értékesíteni, amivégből a görög bölcsészeti irodalom számos jelentékeny termékét latinra fordította vagy latin magyarázattal kísérte, hogy honfitársai ne kényszerüljenek a görög írókhoz fordulni. (...) De nemcsak fordított és magyarázott. Saját munkáival is gyarapította a tudományt: írt bevezetést a szillogizmusokról, a felosztásról, a meghatározásról és topikáról (miután Cicero hasonló nevű művét már interpretálta volt). (...) A quadrivium anyagából önállóságra való törekvéssel feldolgozta a számtant két s a zene elméletét öt könyvben; azonkívül geometriát tulajdonítanak neki, két könyvben, melyek közül az első Eukleides rövid kivonata. Mindezekhez járul a *bölcselkedés vizsgálásáról* írt műve, melyben a keresztény vallásfilozófia és erkölcsstan legfontosabb kérdéseit fejtegeti.”

Milyen egyszerűen hangzik: bölcselet, matematika, nyelv, irodalom, zene, erkölcsstan, geometria és mindez görög és latin nyelven. Nehéz erre példát találni az erdélyi magyar pedagógusok között, de talán nem lehetetlen! Elég elsétálni a kolozsvári Király utcai Toldalági–Korda-palotába, ahol ma a tudományegyetem matematika karának könyvtára található, beülni az olvasóterembe, és kézbe venni Euklides *Elemek* (*Στοιχέαια*) című művének magyar fordítását. A könyvet 1865-ben adta ki a Magyar Tudományos Akadémia, aki pedig lefordította: Brassai Sámuel. A fordításnak nemcsak tudomány- és oktatástörténeti értéke van, rendkívül érdekesek a nyelvi megoldások, hisz abból az időből származnak, amikor még nem alakult ki a matematikatudomány magyar szókészlete.

Hogyan készültek a korabeli tankönyvek? A könyvnyomtatás feltalálása előtti tankönyvek előállítására a lehető legegyszerűbb módon történt: a már latinul írni, olvasni tudó diák maga írta le (magának, illetve fiatalabb tanítványainak) a tanára által rendelkezésére bocsátott mintapéldányok alapján. Ékes példa erre az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött *Szalkai-kódex*, melyet Szalkai László sárospataki diák, későbbi főkancellár és esztergomi érsek 1489 és 1490 között írt le. Említsük meg azt is, hogy milyen tananyagokat foglal magában a 258 sűrűn teleírt lap: 1. matematika, csillagászat, egészségügyi asztrológiai ismeretekkel; 2. zeneelmélet kottapéldákkal; 3. családjogi jegyzetek táblázatokkal; 4. irodalmi-poétikai anyag: Theodolus eclogája kommentárokkal; 5. irodalmi-poétikai anyag: Carmen paraeneticum, kommentárok-kal. Retorika és diktámen: a gondolatok szóban és írásban való szabad kifejezésének tudománya. A kódex latin nyelvű, a margón azonban magyar nyelvű megjegyzések is olvashatók. (*Pedagógiai Lexikon*. Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1997.)

Milyenek voltak a középkori kéziratos tankönyvek? Tanulságos választ ad erre Mészáros István: „A középkorban tehát a kéziratos könyvek *minőségét* illetően igen fontos szerepe volt az iskolát vezető pedagógus műveltségét, tájékozottságát, látásmódját tükröző mintapéldánynak.”

A mintapéldány alapján megírt tankönyv maga is mintapéldánnyá vált, ha készítője pedagógusi pályát választott. Így sikerült ellátni újabb és újabb könyvekkel a diákokat. A tankönyvkészítés e korai módja hátránnyal is járt: a lemásolt példányokba hibák kerülhettek, és a másolások számával a hibák száma növekedett. Ezért az iskolavezetők igyekeztek hibátlan tankönyvpéldányokat beszerezni a nagyhirű nyugat-európai egyetemek tankönyvkészítő műhelyeiből (ilyen műhely működött a franciaországi Chartres káptalani iskolájában).

Az eddigiekben átlapozott könyvek mindegyike latin nyelvű könyv, bennük a magyar nyelv csak a lapszélekre írt jegyzetekben jelenik meg, illetve kéziratos iskolai szójegyzékekben. A 16. században, Krakóban egy ifjú korrektor munkájának köszönhetően a *Sebald Heyden Puerilium colloquium formulae* beszélgetésgyűjtemény már négy nyelvű változatban jelenik meg, a latin szöveget német, lengyel és magyar szöveg kíséri! Ugyancsak Krakóban kerül ki a nyomdából Johann Murmellius német iskolarektor *Lexicoma*, melyben a latin–német szópárok mellett a magyar nyelvű értelmezés is megjelenik. (Nincs új a nap alatt! Ma az erdélyi iskolákban, a romániai magyar nyelvű oktatásban égető szükség van a román–magyar, magyar–román terminológiai szójegyzékekre, szótárakra. Ezek megalkotása, készítése már folyamatban van. A műfaj azonban korántsem új. Ezért is érdemes néha fellapozni az oktatástörténeti munkákat, és elcsodálkozni azon, hogy *tanító elődeink* több száz évvel ezelőtt már minden fontos, hasznos dolgot kitaláltak, megvalósítottak.)

Büszkék lehetünk arra, hogy a magyar nyelv tanításának eddigi ismereteink szerinti első igazi tankönyve Kolozsváron jelent meg (ezért a tankönyvtörténeti munkákban *kolozsvári ábécéskönyv* név alatt szerepel), valószínűleg Heltai Gáspár nyomdájában, 1933-ban. A könyvből csak töredékek maradtak fenn, ebből idézzük a címlap szövegét:

A keresztyéni tudományoknak Fundamentoma, rövid és hosszán való kérdésekre befoglaltatott a magyar (írás) olvasásának módjával egyetemben. A gyermekecskének és az egyéb ügyű keresztyéneknek épülésére. Colosvárbá MDLIII.

Ez már a Mohácsi csata utáni időszak, a magyar oktatás és a nyugat-európai oktatás közötti élő kapcsolat, a folyamatos tankönyváramlás megszakad, az erdélyi nyomdákban pedig (Brassóban, Kolozsváron) megindul a *tankönyvtermelés*. Ez azonban már egy másik történet, talán az erdélyi tankönyvkiadás története lehetne.

Köszönjük meg Mészáros Istvánnak, hogy velünk tartott a régmúlt századok iskoláiba, és megmutatta, hogy miből tanultak a korabeli *gyermekecské*, és ugorjunk vissza a mi 21. századunkba. Ne feledjük azonban, hogy modern eszközeink birtokában is van mit tanulnunk az előttünk járó tanítómesterektől!

A tankönyv becsülete

Kedves olvasó! Gondoljuk át együtt: mi az, amit „eltanulhatnánk” a régmúlt idők tanítómestereitől, diákjaitól? Ma a kisebbségi helyzetben élő pedagógus, iskolavezető vagy szülő gyakran panaszkodik, hogy nincs tankönyv, nincs miből tanítani, tanulni, nem megfelelő a könyvek minősége stb. És a panaszok legtöbbször egy „távoli ködbe vesző” központ felé szállnak, elfeledvén azt, hogy a tankönyv meglétének, minőségének és megőrzésének(!), a jó tanításnak a felelőssége az iskola szűkebb környezetében keresendő, a tanítókból, szülőkből és diákokból álló közösségben. Az elmúlt ötven évben a mindent felülről irányító rendszer „találmányaként” a

tankönyv a *Központból* érkezett, azt *ingyen adták*. Mily gyakran hallani ma is ezt a mondatot: *Nem küldtek tankönyvet!* A tankönyvvel járó minden felelősséget a rendszer „ügyintézői” kisajátítottak. Az intézkedés, mely első látásra *jótéteménynek* tűnt, hosszú ideig megbénította a tanári-szülői közösségek cselekvőképességét. Amolyan *csipkerózsi* álmot okozott egy olyan mesében, ahol nincsenek királyfiak. És az évek múltával a tankönyvet egyre inkább úgy emlegettük, mint taneszközt, melyet vagy küldenek, vagy nem (tehát vagy van, vagy nincs), melynek tartalmát valamely központi szerv határozza meg; melyet betű szerint kell tanítani akkor is, ha tartalmával nem értünk egyet; és amelynek minőségéért tanárként, szülőként, diákként nem kell felelősséget viselnünk. Találón írnak e jelenségek okáról és az időszakról fiatal oktatáskutatónk, Fóris-Ferenczi Rita:

„...az 1989 előtti oktatás mind tartalmilag (a tantervek, tankönyvek és az ellenőrzés szintjén), mind működési rendjét tekintve teljesen zárt és merev rendszerként működött. Ezt a rendszert a kizárólagos és szigorúan szabályozott, ellenőrzött központi irányítás jellemezte. Ugyanakkor ennek a rendszernek a működési »rendjére« kellő ideig és következetes szankciókkal »nevelték rá« a résztvevőket, így a '80-es évekre kialakult oktatási rendszert már nem is kellett különösképpen irányítani, az már az »idegekbe« beivódott szabályok szerint automatikusan újra- meg újratermelte önmagát.” (*Romániai magyar évkönyv*. Temesvár – Kolozsvár, 2002.)

Így ivódott közösségünk „idegeibe” az ingyentankönyv hamis illúziója is, azé a taneszközé, melyet nem érzett magáénak sem tanár, sem diák. Bár a tankönyvnek voltak funkciói, értéke nem volt, és az *értéknélkülisége* is öröklődött: a mai, pénzért vásárolt középiskolai könyvekre is áterjedt, a diákok többsége nem adja tovább, a könyv gyakrabban kerül a szemétkosárba, a padlásra vagy pincébe, mint a következő nemzedék könyvespolcára! Fogadjuk hát meg Comenius intelmeit, és próbáljuk a könyv szeretetére, becsülésére nevelni gyermekeinket, diákjainkat! A szép becsú és tiszta beszédű könyv iránti nagyobb igény (fokozottabb vágy) közvetett úton – készítőin keresztül – hamarosan visszahat a könyvek minőségére, esztétikus voltára. Éljük ezzel a lehetőséggel!

A tankönyvek megbecsülésére, ésszerű használatára nemcsak a középkori diákélet szolgáltat megszívlelendő példákat. Orbán Béla tanár úr visszaemlékezéseiben arról ír, hogyan jutottak tankönyvhöz a múlt század első felében a diákok.

„A 19. század végén és a 20. század első két évtizedében a kolozsvári gimnáziumok (a piarista, a református és az unitárius gimnázium) túlnyomórészt Budapesten kiadott tankönyveket használtak, ezekben az iskolákban a diákok évtizedeken keresztül ugyanazokból a tankönyvekből tanultak. Ezek többnyire kemény kötésű, tartós tankönyvek voltak, melyekből több, egymást követő nemzedék is tanult: a diák a régi könyveit minden év kezdetén eladta, és azok árából (kipótolva az összeget) megvette a következő tanév könyveit, ugyancsak használt állapotban.

A tankönyvvásárt minden évben szeptember első napjaiban rendezték a Farkas utca és az Egyetem utca találkozásánál, az ott álló körülkerített Mária-szobor körül. (Ezt a szobrot később, 1959-ben a Szentpéteri templom elé költöztették.)

A vásár a város életének érdekes színfoltjaként több napon át tartott, és élénk alkudozásokkal járt. (Mindezeket nagyapám és apám elbeszéléseiből ismerem, ők a piarista gimnázium diákjai voltak).

A 20. század harmincas éveiben a magyar tannyelvű elemi iskolákban (I–IV. osztály) minden osztálynak csak egy tankönyve (olvasókönyve) volt; ebben voltak a számtani, természettudományi stb. ismeretek is. A könyvek szerzői az erdélyi magyar pedagógusok közül kerültek ki. A III. elemitől román olvasókönyvünk is volt, ugyanazt a könyvet használtuk a IV. elemiben is.

Ezekben az években a középiskolák (gimnáziumok) magyar nyelvű tankönyveit a Minerva kiadó adta ki. Ezek nem a román tankönyvek fordításai, hanem helyi magyar szaktanárok munkái voltak.

1940 és 1944 között a kolozsvári gimnáziumok különböző, Magyarországon kiadott tankönyvekből tanítottak (más-más könyvet használt a piarista, a református, illetve az unitárius gimnázium).

1945 és 1950 között a magyarországi könyveket tilos volt használni, egyes tantárgyakból a '30-as évek magyar tankönyveit használtuk, de a legtöbb tantárgyból csak a tanárok előadásai után készített jegyzetből tanulhattunk. Román nyelvű tankönyvünk nem volt, a tanár lediktálta az anyagot, és azt magoltuk szóról szóra. Mikor nyolcadikos voltam, 1948 tavaszán jelent meg a Roller-féle kb. 1000 oldalas tankönyv, *Románia történelme*, amiből azután érettségiznünk kellett. Emlékszem, hogy napi 50-60 oldal volt feladva leckére ...”

És a lecke ma is adott a tanár úr részére, aki ott ül Erzsébet úti lakásának dolgozószobájában, és azon fáradozik, hogy unokája nemzedékének legyen tankönyve, világos, szép magyar nyelven megírt könyve. De ez már egy másik történet – melynek szándékunk szerint helye lesz következő számainkban – az erdélyi tankönyvkiadás múltja és jelene.

Felhasznált és ajánlott szakirodalom

Adamikné Jászó Anna: *Az írás és az olvasás története képekben*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 2002.

A korszerű tankönyvkiadás. Szerk.: Csernus László, Polifon Kiadó, Budapest, 1993.

A tankönyvkiadás sajátos kérdései kisebbségi helyzetben. Alkotó szerkesztő: Székely Győző, Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1999.

Educatio, Interdiszciplináris szemle, 1994/4.

Fináczy Ernő: *A középkori nevelés története, vezérfonal egyetemi előadásokhoz*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1926.

Fináczy Ernő: *Az újkori nevelés története (1600–1800), vezérfonal egyetemi előadásokhoz*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1927.

Könyv és nevelés. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1999/1–2.

Magyar Nagylexikon I–XV, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 1996–2002.

Mészáros István: *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996–1996*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

Mészáros István: *A tankönyvkiadás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó–Dabasi Nyomda, Budapest, 1989.

Mészáros István – Fleckensteinné Cservenka Júlia – Adamikné Jászó Anna – Könyves-Tóth Lilla: *A magyar olvasástanítás története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1990.

Pedagógiai Lexikon I–III, Főszerkesztők: Báthory Zoltán, Falus Iván, Keraban Könyvkiadó, Budapest, 1997.

Péntek János: *A megmaradás esélyei*. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága – Anyanyelvi Konferencia – Budapest, 1999.

Puhánszky Béla – Németh András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.

Romániai Magyar Évkönyv. Szerkesztette: Bodó Barna, Temesvár–Kolozsvár, 2002.

Tankönyvelméleti tanácskozás – 2001. Alkotó szerkesztő: Karlovitz János, Tankönyvesek Országos Szövetsége, Budapest, 2002.